

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1999. DECEMBER

65. SZÁM

HUBA MÁRK

Az előszó, és ami *mögötte* van

I.

BEVEZETÉS

A műfajok között az előszónak a meghatározása a legeggyértelműbb – talán. Etimológiailag vizsgálva maga a megnevezés is lefedi a tartalmát: elő-, azaz valamit megelőző, előtte álló; -szó, -hang, gondolat, azaz a szöveg a legtágabb értelemben. Időbeliséget sugároz a műfaji megnevezés, ami térben is megjelenik: tehát az előszó kapcsán előszóról beszélünk akkor, ha egy szöveg, gondolati egység megelőz egy másikat. Az előbbit nevezzük előszónak.¹ Ez az elgondolás meglehetősen logikus és elfogadott. Mit mond a szakirodalom?

Az elméleti írásokban, lexikonokban a fent felvázolt terminusban szerepel az előszó fogalma: „*szépirodalmi vagy tudományos művet megelőző rövid bevezető rész [...]*” – írja a Világirodalmi Lexikon. Ugyanakkor Alföldy Jenő fogalommagyarázatában már más is van, egy kicsit többet mond: „*Önállóan is megállhat, főleg a lírában*” (A. J.:218.). Alföldy ezt a kijelentését Vörösmarty ismert versére alapozza, illetve ezt említi fel példaként. Csakhogy ez a megállapítás – még ha érvényes is, akkor sem fogadható el önmagában, mert hiányzik az indoklása.²

Dolgozatomban ennek az űrnek a betöltésére teszek kísérletet, azaz elméleti megalapozást kívánok adni ahhoz, hogy az előszó műfaja miként állhat önmagában úgy, hogy annak szövegét a szó szoros értelmében, azaz gyakorlatilag, fizikailag nem követi semmiféle szövegtöredék.

MILYEN SZÖVEGEKET TEKINTHETÜNK ELŐSZAVAKNAK?

Azokat a szövegeket sorolom ide, amelyek a szerzői szándéknak megfelelően már prologusnak készültek, és ezt a szándékot a szerző úgy hozza az olvasó tudtára, hogy írásának a címében utal arra.³ A másik követelmény természetesen még mindig az, hogy a szövegeket ne kövesse kimondottan írásos szöveg. Itt olyan probléma léphet fel, hogy irodalomtörténetileg esetleg létezik magyarázat egy vers prolog mivoltára, tehát a szerzőben élt esetleg egy olyan intenció, hogy az előszava valóban megelőzzön egy művet, de ez annyira bizonytalan, és hiteles adatokkal alá nem támasztott, hogy a közönség (iskolások, olvasók stb.) nem tekinti annak, nem úgy tanulja.

AZ ELŐSZÓ MŰFAJI SAJÁTSÁGA

A téma vizsgálatához az előszó műfaji fogalma nyújthat segítséget. Szövegtanilag elfogadott és elvárt követelmény, hogy a cím és jelöltje között, tehát jelen esetben a szöveg között, egyértelmű megfeleltetés legyen. Nem szükséges természetesen ez a kölcsönös egyértelműség, mert a címadásnak rengeteg variációja létezik. Pl.: Vörös és fekete – láthatóan olyan cím, amely nem rendeli egyértelműen önmaga alá a szöveget, mert a cím által megjelölt fogalmi kontextusba csak szimbolikusan illeszthető a regény. Viszont ha egy műfaji megjelölés szerepel címként, akkor annak már olyan elfogadott jelentése van, amely bárki számára hozzáférhető.⁴ A prolókus fogalma már önmagában is él, nem kell hozzá olyan médium, amelynek útján életre kel.

Az előszóról, ha úgy tetszik, tudjuk, hogy micsoda, ismerjük funkcióját. Így az előszó: „*A szerzői előszóban az író rendszerint közvetlenül szól az olvasóhoz, igazolja műve szükségességét, magyarázatot, értelmezést ad a műben felmerülő lényeges kérdésekhez, esetleg kifejti elvi nézetait, bevezeti olvasóját az írói műhely világába, és gyakran köszönetét nyilvánítja a mű létrejöttét, megjelenítését elősegítőknak.*” (V. L.) Ez az értelmezés feltételezi, hogy van még az előhang után valami, egy szöveg, amihez magyarázat szükséges, esetleg értelmezés, igazolás. De vajon ezek az ismérvek megállnak-e önmagukban, szükség-e hozzájuk az a kiegészítés, ami utánuk áll, ami teljessé teszi őket?

Fontos kiemelni a fenti definíciónak egy szegmensét, amely közös minden előszóban, amelyet mindenki elfogad és egyetért vele. Ez a prolókusok által kiválasztott célszemély, tehát az olvasó maga. Kérdés lehet, hogy akkor a köszönetnyilvánítás során megcímzett személy mennyire olvasó. Mondhatjuk, hogy ugyanannyira, mint a többi, hiszen köszönetet lehet mondani levélben is, nem szükségszerű, hogy az nyilvános legyen. Tehát az előszavaknak egy jellegzetes sajátosságuk, hogy konkrétan vett közönséggel operálnak, szólni kívánnak valakihez, az olvasóhoz.

Fontos ezt a lényegi különbséget kiemelni. Ennek oka abban van, hogy egy lírai műnél létezhet pusztán önkifejezés is, amely nem igényli a közönséget.⁵ Itt viszont egy kinyilvánított szándékról van szó, a valakihez szólásnak a szándékáról. Minden előszó egy aktív közönséget feltételez, ahol aktív az író abban az értelemben, hogy jelen van, dialogizál, közvetlenül szól az olvasójához; és teszi ezt abban a reményben, hogy meghallgatásra lel. Ezért mindenféle előszóban feltételezhetünk egy mély szerzői szándékot, amely élénk befogadói aktivitást igényel.

AZ ELŐSZÓ ÖNMAGÁBAN

A hagyományos előszó-konceptióban⁶ a prolókus funkciója nem más, mint az azt követő szövegegység előkészítése, az olvasó felkészítése, és bizonyos alap gondolatok megalapozása. Ez az elképzelés arra épít, ami mögötte van, tehát ha az előszó még értelmetlen lenne, értelmet lel az őt követő gondolatok tükrében. Ehhez az elgondoláshoz járul még hozzá az a nézet, miszerint igazán jó előszót csak a főmű befejezése után lehet írni, tehát egy egész alkotás ismeretében. Ezt tudva, az előszó írója már átértékelődik, beavatottsága nyilvánvalóvá válik, hiszen most már tudjuk, hogy a szerzőben magában sem mint csak valamiféle ködös elképzelésként van jelen az egész szöveg, hanem az már létezik, elnyerte végső formáját.

ÖSSZEGEZVE

Összegezve az eddigi lényeges elemeket – amelyek a hagyományos előszó-konceptióból származnak: 1. az előszó írója az olvasóhoz szól, nagyon szorosan és kimondottan ezzel a szándékkal; 2. az előszó írója feltétlen tudatában van mondanivalójának, tudja, miről beszél, mit akar.

Ha pszichológiailag vizsgáljuk ezt a helyzetet, akkor mindenképpen megállapítható az, hogy az olvasó frusztrálódik, vár, és talán számít is valamire, amit megkaphat, ha továbbolvas. Lélektanilag nagyon kielezett a helyzet, az olvasó a feloldásra vár. Vajon mi történik akkor, ha nem kapja meg ezt a feloldozást – nem találkozik újabb szövegrésszel –, kétségekben marad-e akkor is?

Ha a hagyományos koncepciót vesszük alapul, akkor igen, és innen nézve Alföldy azon megállapítása miszerint önállóan is megállhat az előszó, elveszíti létjogosultságát, mert ha nem áll az előszó mögött semmi, akkor „baj van”. Az én célom azt igazolni, hogy az *Előszó* önmagában is létezhet.

II.

ELMÉLET

Lényeges megvizsgálni a befogadó szerepét a szövegértésben. Ehhez Wolfgang Iser recepcióelméleti elgondolását hívom segítségül. Ennek az elméletnek jelentős szerepe van, ha meg akarjuk érteni a befogadás mikéntjét. Különösen fontos ez akkor, ha ilyen kérdést vizsgálunk, mint a jelen esetben. Ekkor ugyanis élenkebben jön elő Iser koncepciója, aki a szöveg és az olvasó interakciójáról beszél.

Az olvasók mindegyikében él egy világ, amely számára a fogalmi és gondolati jeleket, sémákat tartalmazza. Ez természetesen meghatározott, így minden befogadó-értelmező ezt a már ismert rendszert mozgatja meg elsősorban, ennek elemeit használja, és ezt a vázat igyekszik kiegészíteni az új információkkal, miközben olvas.

Elképzelhetnénk azt is, hogy a befogadó egyének nem merítenek máshonnan, mint önmagukból. Ekkor viszont egy olyan helyzet állhatna elő, hogy senki más nem értene meg egy ugyanahhoz a szöveghez kapcsolódó másik egyén értelmezését, hiszen mindenki egyéniségének és saját pszichikus alkatának megfelelően nyúlt volna egy alkotáshoz. Viszont mivel ez láthatóan nem így van, hanem az egyes egyének megértik egymás értelmezéseit, kell lennie egy olyan közös térnek, amelyben közös és kölcsönösen érthető jelrendszerek segítségével azonos világban, közegben élhetnek. Ennek lehetőségét adja meg egy közös *szociális tér*⁸.

Miért fontos ez a felvázolt elmélet? Tekintve azt, hogy a befogadás aktusát vizsgáljuk, könnyen elképzelhetjük, hogy kapcsolat található egy jelölő forma, azaz egy irodalmi alkotás és befogadója között is. Hogy ezt belássuk, egy pillanatra vissza kell hoznunk egy szereplőt, ez pedig a szerző. Mivel a szerző kortársa a befogadó személynek, így ugyanabban a társadalmi kontextusban létezik. De ha nem az, akkor is mindenképpen körülvette egy társadalmi környezet, amely a jelenben megismerhető. Tehát mindkettejüknek van – de legalábbis lehet – fogalma a másiktól; ha nem is konkrétan a másiktól, de arról a világról, amelyben él vagy élt. Ezért közös ismeretrendszerben léteznek, tudásuk van egymásról, illetve egymás dolgairól.

Ez a közös háttér azt engedi sejtetni, hogy a szerző és befogadó között dialógus alakulhat ki, hiszen képesek lennének egymást megérteni. Csakhogy az olvasásnak egy jellegzetessége, hogy általában nincs jelen a szerző, hanem a szöveg befejeztével visszavonul.⁹ Ekkor mi történik? Nyilván egy olyan interakcióban, ahol két fél teljes személyével jelen van, könnyen lefolytatható a kommunikáció.¹⁰ Ebben a helyzetben viszont nem. Itt úgy kell a szöveget megérteni, vagy értelemmel feltölteni, hogy a másik fél nincsen jelen, nincs mód visszakérdésre. Egyáltalán elképzelhető így egy interakció? Interakciós viszonyba kerülhet-e a befogadó egyén és az olvasott szöveg?

Interakció

A befogadás létrejöttének emberi feltételei vannak. Azaz egy szöveg befogadása mindenképpen emberi aktivitást igényel, amely ebben az esetben belső irányultságú.¹¹ Ahhoz, hogy egy egyénben létrejöjjön valamiféle esztétikai élmény, az egyénnek különböző hatásokkal kell konfrontálódnia. Ennek legjobb feltétele az interakció. Ennek során különböző vélemények, információk cserélnek gazdát, amelyek az egyénre hatással vannak.¹² Viszont ezeknek az eseményeknek be kell következniük, hogy befogadói élmény történhessen.

A szöveg és a befogadó kapcsolatát szerkezetileg vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy kettejük között nem jöhet létre információáramlás, azaz a szöveg statikus, dologi valóság, amely nem tud érdemi információkat közölni, és a befogadó maga hiába beszél egy szöveghez, az nem fogja szavait sohasem megérteni. Mégis létrejön a megértés, a befogadás élménye¹³ – de nem így.

Interakció a szociális terek között

A már fentebb említett közös szociális tér tartalmazza a lehetőségeknek azt a széles tárházát, amely megnyitja az utat a kölcsönös interakció irányába. Mert attól függetlenül, hogy nincsen közös szituáció, van közös szociális tere a két félnek, amely hozzásegíti őket a szoros kapcsolat kibontakoztatásához. Szociális világaik nemcsak szituációs megnyilvánulásaikban nyújtanak segítséget, hanem ez a világismeretük *előfeltevéseket* is tartalmaz, amelyek *projektálódnak*: mind a szöveg, mind a befogadó előre vetíti az általa ismert és képviselt társadalmi kontextust. Ezt egymástól függetlenül teszik, ezt a mozzanatot nem korlátozza semmi: mindenki a sajátját vetíti ki, és csak a sajátjából képes méríteni.

Interakció akkor történik, amikor a két előrevetített világ horizontjai találkoznak, azaz társadalmi vonatkozású háttérük közös elemeket tartalmaz. Nyilvánvaló, hogy a szöveg világa nem „érez”, nem tudja, hogy milyen a másik, ebben az értelemben tehát mozdulatlan. A befogadó személy viszont már reagál és érez. Számára nem mindegy, hogy a kérdéses mű milyen világot hordoz magában. Kettejük kapcsolata csak akkor fog elmélyülni és kiszélesedni, ha a szöveg világa *releváns tartalmat*¹⁴ hordoz a befogadó számára: meg tudja-e fogni a mű a szemlélőjét, avagy az továbbhalad.

„Üres helyek”

A szöveg és befogadója szembekerül egymással: interakció indul be közöttük, amelynek alapját az alkotja, hogy közös a szociális világuk. A műalkotás fix horizontot képvisel. Ezzel kerül viszonyba a befogadó társadalmi világát hordozó projekció.

Kapcsolatukban dialógus indul be, amelynek lehetősége azzal teremődik meg, hogy egyikük világa sem tudja tökéletesen lefedni a másikat.¹⁵ A valóságban – illetve az általános befogadói gyakorlatban – egy *kölcsönös kontingencia* érvényesül. Ebben az esetben a résztvevők arra törekcszenek, hogy mindenkori reakcióikat a saját viselkedésprogrammal és a partner reakcióival egyeztessék. Tehát interakciójuk társadalmi meghatározottságuk alapján fog lezajlani. Ezt a meghatározottságot hordozza a szociális világuk.

Mivel a szöveg tárgya, azaz a jelölő forma hordozója nem rendelkezik olyan adekvát tartalommal, amely az első pillanatban lehetővé tenné annak értelmezését, így konstitúciós aktivitásra készíti a befogadót. Ez a hajtóerő az alkotások úgynevezett „üres helyein” jön létre. Üres helyeken azokat a pontokat értem, ahol nincs tartalommal feltöltve a szöveg, ahol argumentációra szorul. Ezek a helyeken a befogadó kérdéseket tud megfogalmazni magában, vagy kíváncsiság önti el, hogy felfedje ezeknek a pontoknak az eredetét és denotált tartalmát. Ezek a helyeken indul el a befogadói aktivitás: az egyén jelentést, okot, magyarázatot keres ezeknek a pontoknak az értelmezéséhez.

III.

AZ ELŐSZÓ

Hogyan vetíthető ki ez az elméleti elgondolás az Előszavakra, a szövegekre? Ezt könnyen megtehetjük, hiszen a fent felvázolt koncepcióba igen könnyen beilleszthető az előszó műfaji sajátossága révén: az előszót éppen egy nagy „üres hely” követi, amely nincs feltöltve, teljesen hiányzik. Ez a hiány itt fizikailag (is) fennáll, mert magát a szövegtestet nem követi egy újabb szöveg. Tehát ha az előszót úgy fogadjuk el, mint önálló műfajt, akkor kimondottan is ott rejlik a szöveg mögött egy betöltetlen (és talán betöltendő) űr, azaz a szöveg argumentációra szorul.

Az argumentáció egy lényeges eleme az üres helyekről való beszédnek. Ez különösen akkor erősödik fel, ha maga a szöveg is erre épít, azaz úgy szerveződik már az írói szándék szerint is, hogy majd az olvasó tölti fel azt releváns – számára fontos – tartalommal.¹⁶

Az irodalmi mű viszont más sajátosságokkal bír. Ha az olvasó egy szövegben olyan helyekkel találkozik, amelyek elsőre nem érthetőek – feltöltetlenek –, akkor vagy beindul az olvasói aktivitás, az interakció, vagy annyiban marad az egész, „leteszi a könyvet”.¹⁷ Talán abban van a szövegek lényege, „sava-borsa”, hogy nincs egyedül a szöveg, hanem azt olvasója tölti fel. Erre alapul Umberto Econak az az elgondolása, hogy a szöveg „nyitottan” áll, bármikor kész és rendelkezésre áll az olvasó számára, hogy azt elővegye, foglalkozzon vele. Ekkor pedig jelentés rakódik a szövegek testére, amely sokban függ a környezeti viszonyoktól, a szöveget övező kulturális világtól. Ezért ha valaki újra elővesz egy szöveget, akkor találkozhat, illetve megismerhet más, korábbi értelmezéseket, amelyek a szöveghez íródtak. Így az új olvasó interpretációjában már támaszkodhat és részben hagyatkozhat a korábbi értelmezőkre. Ebben áll a mű nyitottsága Umberto Eco szerint. Ehhez jön még, hogy minden értelmezés csakis a mi kultúránk vívmányainak fényében lehetséges.

Megállapíthatjuk, hogy a prologusokban ott él a lehetőség, hogy egy betöltetlen, hiányos műfajjal legyen dolgunk. Mégis mind irodalomtörténetileg, mind érzéseinkben azt állíthatjuk, hogy egy teljes és lezárt szöveget olvasunk. Honnan jön ez az érzés?

AZ ELŐSZÓ „TELÍTETTSÉGE”

Először elméletileg igazolnám, hogy miként válik, válhat teljessé bennünk az az érzés, amely az előszó olvasása közben, illetve után kialakul; ezután pedig mindezt konkrét szövegeken is végigkísérném.

Elméleti rész

Egy előszóban két fő helyen találkozhatunk „üres helyekkel”: egyrészt a szövegben magában, argumentációs aktivitást megkövetelve az olvasótól; másrészt pedig a már említett helyen, a szöveg egésze mögött. Melyik a lényegesebb hely? Mondhatjuk, hogy az utóbbi, hiszen az előszó lényegét ez adja meg. Vajon fellelhető-e valamilyen kapcsolat, viszony a két főpólus között: a szövegben, illetve az utána álló „üres helyek” között?

Egy ilyen kapcsolatnak feltétlenül léteznie kell. A szövegek koherensen szerveződnek – ami minimális követelmény velük szemben –, így elvárható, hogy a szöveg szervezettsége élénk kapcsolatban áll alkotóelemeivel. A már említett globális kohézió (cím-szöveg) mellett létezik és jelen van a lineáris kohézió is, tehát a szöveg egyes elemei viszonyrendszerbe állíthatók. És mivel a prológosok lényegi elemét alkotja az utánuk következő hiány¹⁸ – ettől előszó az előszó –, a szöveg egésze és az utánaálló – ez esetben zérus – rész is intenzív kapcsolatban áll egymással.¹⁹ Így ez a kapcsolat akár informatív is lehet, tehát a szöveg feltölti (feltöltheti) az utána következő űrt. Persze nem csupán a szövegnek van információs tartalma, hanem a szöveg–olvasó interakciós viszony is hozzásegíthet a megértéshez vagy értelmezéshez, azaz a szociális terek érintkezése kiegészíti a hiányzó, argumentációra szoruló részeket.

Az előszó lényegi részét alkotó rész, azaz az a zérus-egység, amely a szöveghez kapcsolódik, tartalommal telítődik, megszűnik „üres helynek” lenni. Mindezt a szöveg elemei, illetve az olvasói aktivitás teszik lehetővé, az a dialógus, amely a szöveg és olvasója között lezajlik. Természetesen ez a tartalommal való feltöltés nem bizonyosan ér véget. Az „üres” rész első kitöltése tovább folyhat: vagy a megfeleltetett tartalom ad alkalmat újabb asszociációkra, vagy az egyén, az olvasó keres újabb megfeleltetéseket a zérus-részekhez, de ez ekkor már pszichológiai síkon zajlik.²⁰

Szövegeken igazolva

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: ELŐSZÓ című versét vizsgálva megzavarhatnak bizonyos irodalomtörténeti hipotézisek (Gyulai Pál), miszerint Vörösmarty ezt a verset valóban előszónak szánta – a szó hagyományos értelmében. Tegyük most félre ezt a feltételezést! A szöveget szemlélve valóban szembeötlő tény ugyan, hogy nyomban a felütrő sorban utalást találunk egy másik szövegre: „*Midőn ezt írtam*”. Tehát egy hivatkozással találkozunk; kérdés, hogyan értelmezhetjük ezt a gondolatot.

Mindenképpen lényegi megállapítás ez, hiszen a vers egésze ezt a tézist részletezi, azaz valóban egy (vagy pedig: az) *írásműre* utal. A korábbi értelmezések egy nagyobb mű (Három rege) előszóának tekintették a verset, mégpedig egy olyan szimbolikus megfeleltetéssel, miszerint a vers időben is a múlt-jelen-jövő, valamint a remény-szabadságharc-elbukás hármasságára épül.²¹

A hármasságot megtartva egy kicsit más oldalról közelítve a szöveghez: valóban az időbeli hármasság van jelen, de nem a nemzeti hőstett, a szabadságharc elbeszélése áll a fókuszban, hanem sokkal inkább az intellektus, a szellemi világ, azon belül is a szó,

azaz a szofistáktól kezdődően az értelmiség fegyvere, eszköze. A vers időbelisége a szó alakulását követi nyomon, mutatja be: a szó átváltozik, elhalványul, csönddé lesz. Végigkövetve a versben: a szó – és a hozzá kapcsolódó ember – csendben dolgozott, a szellem működött, lángolt az ész, a szív remélt, vágyták a *szózatot*; majd a vész előtt rövid ideig csend lett, ezután *ordított* a vész, *átkot* szórt; most a jelenben pedig *csend* van.

Ez az alakulás a szó változásait mutatja. Itt jelentés tulajdonítható annak, vagy értelmezés kérdése, hogy metaforikusan mit jelenthet a *szó* egy költő számára. Ismerve, hogy a vers a szó metamorfózisát kíséri nyomon, más értelmet kaphat az Előszó cím maga is. Metaforikussá válik, jelentése többsíkúvá lesz: nem csak a vers előszó mivoltát jelenti – felhívva a figyelmet az „üres hely” lehetőségére –, hanem utal a vers témájára, a *szóra* is.

Tehát Vörösmartynál megvalósulni látszik már a címben is az elméleti részben felvázolt utalásrendszer, hogy a szöveg egésze információt nyújt az „üres helyek” kitöltéséhez. Az „üres helyet” a szöveg maga tölti ki: az előszó után következő zérus-helyet, a „*Midőn ezt írtam*” *ezt-jét* az egész szöveg önmaga teszi egészé, azaz a szövegben megjelenő utalás a *szóra* magára. Sőt, az ezt tárgyias mutató névmás *ad absurdum* vonatkozhat önmagára is, arra a szövegre, amelyben szerepel. Ezt igazolja, hogy az előszó ugyan íródhatott időben a *főszöveg*²² után is – ekkor az a koncepció érvényes, miszerint a szöveget követi egy fiktív vagy nem fiktív szöveg fizikailag is –, de íródhatott a *főszöveg* előtt is, ekkor pedig már csak önmagára utalhat a vers. Es most feltehető az a kérdés, hogy mi van az előszó *mögött*: valami más vagy önmaga?

Vörösmartyval szemben BABITS MIHÁLY: ELŐSZÓ című verse már egészen más csöndről beszél. A csönd itt nem negatív, nem a teljes elhallgatás hangtalanságát idézi, hanem azt a Csöndet, amelyet a „*tücskök zaja*” tesz csönddé. Ez a toposz egyértelműen idézi a költészet világát, ahol a tücsök a zenész, a művész, az író metaforája lehet.

A vers kísértetiesen hasonlít Vörösmartyéra. A felütése így kezdődik: „*Egyszerű megint a versem* –”. Ennek a kezdésnek a kapcsán ugyanaz mondható el, mint ami az imént Vörösmartyról: mire utal az előszó szövege: arra a szövegre-e, amely majd utána következik, vagy önmagára?

Nem csak itt található rokon elem Vörösmartyval, hanem az önreflektivitás kérdésében. Az előszó kifejezés maga, egyetlen szót idéz fel, amely gyorsan kimondható, kiejthető. Ez a követelmény megvalósul a versben poétikailag, mert egyetlen, többszörösen összetett mondat az egész szöveg, amely dinamikájában rendkívül magávalragadó, és „egy szuszra” ejtendő.

Az olvasó és szöveg közötti interakciót nem csak közös ismereti világuk segíti elő, hanem emellett – különösen irodalmi szövegeknél – az irodalmi metafora és szimbólumrendszer. Ennek igen sok reprezentánsát találhatjuk a babitsi szövegben.

KARINTHY FRIGYES: ELŐSZÓ címmel írt költeményében megfogalmazni látunk egy gondolatot, miszerint a lírai én a szószék felé törekszik, és valami eddig kimondatlan szó kimondására készül. Csakhogy mindez mégsem teljes, hiszen ez az eddig kimondatlan szó nem csak kimondatlan, de kimondhatatlan is. Eddig még nemhogy a nagyközönség előtt nem hangzott el, de még senki sem hallotta ezt a gondolatot, eszmét, *szót*. Úr támad a véghezvinni kívánt tett és a kimondani kívánt szó között. Alaposabb olvasásakor derül ki, hogy nem konstituálódik semmiféle konkrétum a prológusban, nincs meg az eszme, amiért majd érdemes lenne a szószékhez is eljutni.

A beszélő csak érzéseket és magasztosnak tűnő gondolatokat vázol, de mindez elvész a homályban, a bizonytalanságban. Nem tudjuk, hogy minek az előszavát akarja kimondani, hiány áll elő. Ez a hiány nélkülöz minden belső jelentést, tartalmat, egy nagy üresség van a versben.

Mind e mellett az üresség mellett bonyolult utalásrendszer alakul ki a szövegben, dialógus jön létre az olvasó és a szöveg között: az olvasó elkezd keresni a szöveg jelentését, a kimondhatatlanként létező, de még ismeretlen szót. Ezt hogyan teszi? Olvasóként kérdéseket fogalmaz meg, és visszafordul a szerzőhöz, azaz újraolvassa a szöveget. Ez az újraolvasás két szólamot hoz létre – pontosabban: csak még egy másikat a szerző, azaz a szöveg szólama mellett, ez pedig az olvasóé. A szövegbeli beszélő sorsközösséget vállalt az emberekkel: „*Mindenkinek rokona ismerőse, / Mindenkinek utódja, őse*”. Ez teszi lehetővé, hogy a beszélő és az olvasó közös térbe kerülhet, és így beszélővé válhat bárki. Nem az teszi izgalmassá a refrént, hogy kinek szólhat, hanem attól válik azzá, hogy látszólag valakihez szól, keresi azt, akihez szólhat, s ezáltal mindenki beszél(het). Megszűnik az egyes egyén elszigetelt kísérlete arra, hogy szóljon, már egyének közös testvéri beszédéről van szó. Bárki lehet az, aki elmondja, amit el akar mondani. Az előszó az olvasó bevonásával többé lesz, kiegészül egy teljes, továbbélő szöveggé.

RADNÓTI MIKLÓS: ELŐHANG című verse vajon mennyiben tekinthető valóban előszónak? Itt már részben módosul a vers szerkezete: nem látható egyértelműen, hogy esetleg a szöveg valamilyen másik textust előzne meg, viszont a vers önreflexív volta egyértelműen kitűnik. A vers szerzője önmagát szólítja meg, önmagát szólítja éneklésre, írásra. Így mintegy a saját hangját mutatja fel, hogy miként fog szólani. Csupán ezt nézve a vers költői előszó, ars poetica. De kiteljesedése nem csak a későbbiekben bontakozik ki, hanem már maga a vers is azt a hangot hordozza.

ÖSSZEFOGLALÁS

Láthattuk, hogy az előszó egy sajátossággal rendelkezik: fel tudja tölteni önmagában is a *mögötte* álló „üres helyet”, az előszó önmagában is megáll, önmaga is élni tud. Az előszó a szólani akarás igényével bír, és mintha a költő részéről ars poeticaként szólna a közönséghez. Igen erős a szándéka abban, hogy közönségére hasson. Az előszó megmozgat, kitölt és kifejez. *Megmozgat* abban az értelemben, hogy a címben kifejtett szándékával is kíváncsiságot indukál, felkelti az érdeklődést önmaga iránt. Ugyanakkor egymaga áll, nincs mellette semmi, mégis *kitölti* ezt a helyet, nem marad kétség. Ha pedig nem válik teljessé önmagában, úgy megmozgat, elindít, továbbgondolásra készítet. *Kifejező* ereje pedig tömörségében áll, abban, hogy egy előszó képtelen kifejezni a teljességet – a szó hagyományos értelmében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALFÖLDY Jenő: *Irodalmi fogalomtár*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1992.
- BABITS Mihály: *Előszó*. In.: BABITS Mihály: *Válogatott versek*. (Válogatta: FERENCZ Győző) Európa Diákkönyvtár. Budapest, 1992.
- ECO, Umberto: *A nyitott mű*. (Válogatott tanulmányok). Gondolat. Budapest, 1976. (5-59. o.)
- ISER, Wolfgang: *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. In.: *Testes könyv I*. Szerk.: KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor s. k. – ODORICS Ferenc. Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport. Szeged, 1996.
- KARINTHY Frigyes: *Előszó*. In.: KARINTHY Frigyes: *Nem mondhatom el senkinek*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1977.
- RADNÓTI Miklós: *Előhang*. In.: RADNÓTI Miklós: *Művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1978.
- VÖRÖSMARTY Mihály: *Előszó*. In.: VÖRÖSMARTY Mihály: *Összes költeményei*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1963.
- Világirodalmi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.

JEGYZETEK

- ¹ Itt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy dolgozatom további részében az előszó, prolóógus (prolóóg), előhang, előjáró beszéd fogalmakat szinonimákként használom. Teszem ezt azért, mert a köztudatban sem válik élesen szét ezek jelentése, használati köre. Én inkább csak stílári különbséget érzek közöttük.
- ² Érdemes megemlíteni, hogy a zenében is van, illetve lehet nyitány vagy nyitányfantázia. Lehet, hogy a nyitány eredetileg egy operát vezetett be, de mára az operát már nem játsszák, viszont a nyitányt hangversenyeken igen.
- ³ Ez a fajta előszó-meghatározás talán majd tágulhat annyiban, hogy a dolgozat egészének ismeretében már csak az elvből kiindulva ráérthetjük ezt a definíciót más alkotásokra is, amelyek megfelelnek a kritériumoknak, de címük nem előszó.
- ⁴ Hozzáférhető egy szótár, lexikon segítségével. Az említett Vörös és fekete címnél is fel-lapozható a szimbólumtár, de ott nem találhatjuk a regény létezése nélkül azt, amit esetleg találhatunk, mert ezt a címet a regény tölti fel tartalommal.
- ⁵ Ez a kérdés további viták kiindulópontja lehetne, hogy esetleg az öncélú, érzelmkifejező lírai alkotások csak akkor lennének igazán magánjellegűek, ha azokat az íróján kívül senki más nem olvasná, így beszélni sem lehetne róla. Tehát itt tág értelemben vett kérdés az, hogy mi a műalkotás.
- ⁶ Értem ezen azt a felfogást, miszerint minden prolóógust szöveg követ.
- ⁷ 'Előszó' – nagybetűvel, azért, mert itt már nem csak a műfajt értem rajta, hanem bármelyik tetszőlegesen választott *ilyen* című verset.
- ⁸ A szociális tér fogalmát a társadalmi kontextus szinonimájaként használom. Értem ezen azoknak a legtágabb értelemben vett társadalmi viszonyrendszereknek halmazát, amelyekben a befogadó és a szöveg található (állam, politikai rendszer, intézmények, vallás, kultúra, erkölcs stb.).

- ⁹ Természetesen a felolvasásokra meg szokták hívni magát a szerzőt is. Hogy egy ilyen helyzetben a szöveg üzenetére vonatkozó feltett kérdésekre mit válaszol az alkotó, az érdekes problémát vet fel.
- ¹⁰ Például amikor jelen van a szerző.
- ¹¹ Tehát nem látványos, hanem belül, a gondolatokban zajlik.
- ¹² Az információnak és az interakciónak az emberre gyakorolt hatását nem kívánom részletezni, és pszichologizálni sem akarok, nem is ez a célja a dolgozatnak, hanem csak a kibontakozó interakció kölcsönös megalapozottságára szeretnék rávilágítani.
- ¹³ Akár pozitív, akár negatív értelemben.
- ¹⁴ Releváns tartalmon azt a lényegi adathalmazt értem, amely mind a mű, mind a befogadó társadalmában létezik, és a befogadó számára lényegi dolgot képvisel.
- ¹⁵ Bár elképzelhető egy ilyen helyzet: ekkor a katarzis élménye rögtön megvalósul, az egyén nem időzik el egy alkotás élvezetével, nem „rágja” meg azt. Ekkor aszimmetrikus kontingencia valósul meg: a befogadó vagy lemond saját világáról, viselkedésprogramjáról, vagy éppen azzal szembesül, ami őt magát is teljességgel tartalmazza és jellemzi.
- ¹⁶ Az argumentatív kifejezőmód akkor válik fontossá és érthetővé, ha a mozifilmek előzeteseire, a filmmontázsokra gondolunk. Ott a vágók úgy állítják össze a képkockákat, hogy a néző ne csak sejtse, hanem szinte a végletekig meg is ismerje a filmet, de azt csak a saját gondolataiban tudja végigélni. Ekkor támad fel a nézőben az az igény, hogy kíváncsivá váljon a filmre, ott hogyan valósul meg az, amit ő esetleg a gondolataiban ígéretesnek talált. Így ha megnézi a filmet, akkor teljesen kielégül, a hiányzó helyeket teljesen feltöltik a filmkockák, és megszűnik a kíváncsisága (hacsak nem találkozik újabb „üres helyekkel” a filmben).
- ¹⁷ Természetesen léteznek olyan szövegek, amelyek teljesen feloldanak mindenféle „kételyt”. Ilyenek például a krimik. (De ezeket az irodalmi alkotásokat jelen dolgozatomban nem kívánom sem minősíteni, sem pedig érdemben foglalkozni velük.)
- ¹⁸ A hiány szót az „üres hely” szinonimájaként használom.
- ¹⁹ Itt, a 'zérus'-kifejezés említésekor tartom szükségesnek megjegyezni az érthetőség miatt, hogy a nyelvészet is azt tartja, hogy az igeragozás egyes szám 3. személyű alakjaiban is ott van az igei személyrag, csak *zérus-fokon*.
- ²⁰ Pszichológiai síkon az értelmezésnek azt a részét értem, amikor a befogadón már nem követhető nyomon a szöveg hatása pusztán irodalmi eszközökkel, fogalmakkal, hanem annak gondolataiban, személyiségében él és formálódik tovább a befogadás okozta élmény, és ez esetleg magatartási szinten lenne nyomon követhető.
- ²¹ Ezt a szabadságharcos teóriát én itt nem kívánom cáfolni, mindenesetre elgondolkodtató, hogy a világirodalmi szimbolizmus megjelenését megelőzve mennyiben, milyen mértékben értelmezhető Vörösmarty szimbolizmusának e versében; minden esetre az elvitathatatlan tény, hogy a szabadságharc – vagy arra konkrétan utaló kifejezés – nem szerepel a műben.
- ²² Az a szöveg (jelen esetben „zérus-fokon”), amely térben az előszó után következik.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Előszó

*Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég.
Zöld ág virított a föld ormain.
Munkában élt az ember mint a hangya:
Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt,
S a béke izzadt homlokát törölvén
Meghozni készült a legszebb jutalmat,
Az emberüdvöt, melyért fáradott.
Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne, megjelent.*

*Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Mely által a világot mint egy új, egy
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje.
Hallottuk a szót. Mélység és magasság
Viszhangozák azt. S a nagy egyetem
Megszünt forogni egy pillantatig.
Mély csend lön, mint szokott a vész előtt.
A vész kitört. Vérfagyaló keze
Emberfejekkel lapdázott az égre,
Emberszívekben dúltak lábai.
Léleketétől megbervadt az élet,
A szellemek világa kialutt,
S az elsötétült égnek arcain
Vad fénnel a villámok rajzolák le
Az ellenséges istenek haragját.
És folyton-folyvást ordított a vész,
Mint egy veszetté bősüült szörnyeteg.
Amerre járt, irtóztató nyomában
Szétszagatott népeknek átkai
Sohajtanak fel csonthalmok közül;
És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadt várasokra fekteti.
Most tél van és csend és hó és halál.*

*A föld megőszült;
Nem hajsálanként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtvé a világot, embert,
E félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg.*

*Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
S az agg föld tán vendég-hajat veszen,
Virágok bársonyába öltözik.
Üvegszemén a fagy fölengedend,
S illattal elkendőzött arcain
Jókedvet és ifjúságot hazud:
Kérdjétek akkor ezt a vén kacért,
Hová tevé boldogtalan fiait?*

Baracska, 1850–1851 telén, télutóján

BABITS MIHÁLY

Előszó

*Egyszerű megint a versem – de mi ez a fáradt egyszerűség?
Nem fiatal madár szárnyverésének egyszerűsége, nem fiatal szív
dobogásának egyszerűsége már – hanem bágyadtan primitív
mint öregek gyermekes mozdulata – mert nincsen gyönyörűség*

*számomra már, csak kevésben – mert elborított a Sok,
rámszakadt hirtelen, mint elbűvölt várban titkos befolyás
zápora százfelől – s megbénított az idegen varázs
hálója – mert idegen nekem a gonosz városok*

*levegője amelyben élek, és mint gonosz erdőben farkasok
tűnnek elém az arcok az utcán, és rémít az élet ezer zaja,
mint egy betegség – mert minden zaj tályog és csúf nyavalya
a Csöndnek testén – mind legalább, mely nemcsak egyforma mintát susog*

*s zenél bele a Csönd szövetébe – mind legalább, mely nem annyira egy
a Csönddel, mint tücskök zaja őszi este – mint záporok
verése nyugodt és lágy földeken – vagy a hab ha zajog
tengerek messze síkjain – szél ha zúg – csillag ha megy*

*titkos zenével az égi pályán – ó, ha lankatag énekemet
ilyen egyszerűsége hangolhatnám, hogy, ha egy drága barát
meghallgatná egy este, nem tudná, szavakat hall-e, vagy a saját
szívét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet.*

RADNÓTI MIKLÓS

Előhang

*Izzad a késem s ugrálva villan át a harci poron,
melyet fölruágtam e súnó vidéken,
hol régóta élek bujdokolva
s kúszok szállkás karókra, mint a kerti bab;
ha fölállok itt, hát orvul támad az ellen
vagy szemes pofával figyelő suhanásom!*

*És mégis teli tenyérrel fogom a késemet immár,
bujdosva, de fennen villog ha nézed
s így villog mindig az! emléked árán is,
fiatal korokon majd, mikor szembe támad
ki ellened kél és kígyók marásától
jó csizmád véd akkor, mely a combodig ér!*

*Ó, fiatal korok lakószai, ti boldog földekről
növekedtek a pintyes levegőbe!
gondoljátok el: körbe harcoltunk
összetámasztva hátunkat társainkkal;
kúszunk és buktunk s ha kellett
mesei süvegekkel röptünk láthatatlan!*

*Ó, fiatal korok elvtársai! hősi kor ez!
hát hősmódra, késsel és durván énekelem!*

1931–1933

KARINTHY FRIGYES

Előszó

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek*

*Próbáltam súgni, szájon és fülön,
Mindnyájatoknak, egyenként, külön.*

*A titkot, ami úgyis egyremegy
S amit nem tudhat más, csak egy meg egy*

*A titkot, amiért egykor titokban
Világrajöttem vérben és mocsokban,*

*A szót, a titkot, a piciny csodát,
Hogy megkeressem azt a másikat
S fülébe súgjam: add tovább.*

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*Mert félig már ki is bukott, tudom
De mindig megrekedt a féluton.*

*Az egyik forró és piros lett tőle,
Ő is súgni akart: csók lett belőle.*

*A másik jéggé dermedt, megfagyott,
Elment a sírba, itthagzott.*

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*A harmadik csak rámnézett hitetlen,
Nevetni kezdett és én is nevettem.*

*Gyermekkoromban elszántam magam,
Hogy szólok istennek, ha van.*

*De nékem ő égő csipkefenyérben
Meg nem jelent, se borban és kenyérben,*

*Hiába vártam sóvár-irigyen,
Nem méltatott reá, hogy őt higgyem.*

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*Hogy fájt, mikor csúfoltak és kínoztak
És sokszor jobb lett volna lenni rossznak,*

*Mert álom a bűn és álom a jószág,
De minden álomnál több a valóság,*

*Hogy itt vagyok már és még itt vagyok
S tanuskodom a napról, hogy ragyog.*

*Én isten nem vagyok s nem egy világ,
Se északfény, se áloévirág.*

*Nem voltam jobb, se rosszabb senkinél,
Mégis a legtöbb: ember, aki él,*

*Mindenkinek rokona, ismerőse,
Mindenkinek utódja, őse,*

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*Elmondom én, elmondanám,
De béna a kezem s dadog a szám.*

*Elmondanám, az út hová vezet,
Segítsetek hát, nyujtsatok kezet.*

*Emeljete fel, szólni, látni, élni,
Itt lent a porban nem tudok beszélni.*

*A csörgőt eldobtam és nincs harangom,
Itt lent a porban rossz a hangom.*

*Egy láb mellemre lépett, eltaposta,
Emeljetek fel a magosba.*

*Egy szószerket a sok közül kibérlek,
Engedjete fel lépcsőjére, kérlek.*

*Még nem tudom, mit mondok majd, nem én,
De úgy sejttem, örömhírt hoztam én.*

*Örömhírt, jó hírt, titkot és szivárványt
Nektek, kiket szerettem,
Állván tátott szemmel, csodára várván.*

*Amit nem mondhatok el senkinek,
Amit majd elmondok mindenkinek.*